

MILLIY MA'NAVIY-PEDAGOGIK QADRIYATLARNING TARIXIY SHAKLLANISH JARAYONLARI VA ZAMONAVIY AHAMIYATI**Shoyimov Turg'un Jo'raqulovich**

Buxoro innovatsiyalari universiteti 2 - bosqich magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20035148>

Annotatsiya. Mazkur maqolada milliy ma'naviy-pedagogik qadriyatlarining tarixiy shakllanish jarayonlari va ularning zamonaviy ahamiyati ilmiy-pedagogik tahlil qilingan.

Tadqiqotda qadimgi davrdagi Avesto va zardushtiylik ta'limoti, IX–XII asrlardagi Sharq Renessansi davri (Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Al-Xorazmiy), XI asrdagi Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" dostoni, Temuriylar davri (Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Mirzo Ulug'bek), so'fiylik ta'limoti (Yusuf Hamadoniy, Bahouddin Naqshband), milliy uyg'onish davri (Behbudiy, Avloniy, Cho'lpon, Fitrat) va mustaqillik yillari pedagogikasi qiyosiy-tarixiy yondashuvda yoritilgan. Ushbu boy meros zamonaviy o'zbek pedagogikasining metodologik negizini tashkil etishi va "Yangi O'zbekiston" konsepsiyasi doirasidagi ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: milliy qadriyatlar, ma'naviy-pedagogik meros, Sharq Renessansi, Forobiy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy, Avloniy, jadidchilik, milliy o'ziga xoslik.

Аннотация. В данной статье научно-педагогически анализируются процессы исторического формирования национальных духовно-педагогических ценностей и их современное значение. В исследовании сравнительно-исторически освещены учение Авесты и зороастризма древнего периода, период Восточного Ренессанса IX–XII веков (Фараби, Беруни, Ибн Сина, Аль-Хорезми), поэма Юсуфа Хос Хаджиба "Кутадгу билиг" XI века, эпоха Тимуридов (Алишер Навои, Абдурахман Джами, Мирзо Улугбек), суфийское учение, период национального пробуждения (Бехбуди, Авлони, Чулпан, Фитрат) и педагогика годов независимости. Обоснованы значение этого богатого наследия в формировании методологической основы современной узбекской педагогики и его роль в концепции "Нового Узбекистана".

Ключевые слова: национальные ценности, духовно-педагогическое наследие, Восточный Ренессанс, Фараби, Ибн Сина, Юсуф Хос Хаджиб, Алишер Навои, Авлони, джадидизм, национальная самобытность.

Abstract. This article provides a scientific-pedagogical analysis of the historical formation processes of national spiritual-pedagogical values and their contemporary significance. The study comparatively-historically highlights the teachings of Avesta and Zoroastrianism of the ancient period, the Eastern Renaissance period of the 9th–12th centuries (Farabi, Beruni, Ibn Sina, Al-Khwarizmi), Yusuf Khos Hojib's poem "Kutadgu Bilig" of the 11th century, the Timurid era (Alisher Navoi, Abdurahman Jami, Mirzo Ulugbek), Sufi teachings, the period of national awakening (Behbudi, Avloni, Cholpan, Fitrat) and the pedagogy of the independence years. The significance of this rich heritage in forming the methodological basis of modern Uzbek pedagogy and its role in the "New Uzbekistan" concept are substantiated.

Keywords: national values, spiritual-pedagogical heritage, Eastern Renaissance, Farabi, Ibn Sina, Yusuf Khos Hojib, Alisher Navoi, Avloni, Jadidism, national identity.

Milliy ma'naviy-pedagogik qadriyatlar har bir xalqning o'ziga xos tarixiy tajribasi, madaniy merosi va hayotiy donishmandligining yaxlit ifodasi sifatida shaxs va jamiyatning ma'naviy-axloqiy taraqqiyotini ta'minlovchi muhim mexanizm hisoblanadi.

O'zbek xalqining boy ma'naviy-pedagogik merosi minglab yillar davomida shakllanib, Sharqning eng buyuk allomalari, mutafakkirlari va shoirlarining ijodi bilan boyitildi. Ushbu meros bugungi kunda ham o'zining dolzarbligini yo'qotmagan holda, milliy o'ziga xoslikni saqlash, yosh avlodda vatanparvarlik va ma'naviy mustahkamlik tuyg'usini shakllantirishning kuchli vositasi sifatida xizmat qilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning "Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari" konsepsiyasi va "Yangi O'zbekiston" strategiyasi doirasida milliy ma'naviy-pedagogik qadriyatlarni tiklash, ularni zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayoniga organik tarzda kiritish, yoshlarda milliy g'urur va vatan tuyg'usini mustahkamlash davlat ahamiyatiga molik vazifa sifatida belgilangan. Globallashuv va madaniyatlararo ta'sirning kuchayishi sharoitida milliy madaniy-pedagogik o'ziga xoslikni asrash hamda uni umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish bugungi pedagogika fanining muhim muammolaridan biri hisoblanadi. Tarixiy-genetik tahlil shuni ko'rsatadiki, har bir avlod milliy ma'naviy meros zaxirasidan o'zining hayotiy ehtiyojlariga muvofiq foydalanib, uni yangi mazmun bilan boyitib bergan. Bugungi kunda esa raqamli muhitda milliy qadriyatlarni saqlash va ularni yoshlarga zamonaviy texnologiyalar orqali yetkazish vazifasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur maqolaning maqsadi — milliy ma'naviy-pedagogik qadriyatlarning tarixiy shakllanish jarayonlarini ilmiy-tarixiy tahlil qilish va ularning zamonaviy o'zbek pedagogikasi uchun ahamiyatini asoslashdan iborat.

O'zbek xalqining milliy ma'naviy-pedagogik qadriyatlarining ildizlari qadim antik davrlarga, ya'ni mil. avv. I ming yillikka borib taqaladi.

Bu davrda yaratilgan "Avesto" — zardushtiylik dinining muqaddas kitobi — Markaziy Osiyo xalqlarining eng qadimiy ma'naviy-pedagogik manbasi sifatida e'tirof etiladi. Avestoda ezgu fikr, ezgu so'z va ezgu amal ("humata, hukhta, hvarshta") tamoyili insonning hayotiy yo'nalganligining asosi sifatida ilgari surilgan. Bu uch tamoyil shaxsning intellektual, kommunikativ va amaliy faoliyatini birlashtiruvchi yaxlit axloqiy-pedagogik tizimni tashkil etadi. Avestoda yana mehnatsevarlik, halollik, vatanparvarlik, oilaning muqaddasligi, tabiat va atrof-muhitga e'tibor, ayollarga hurmat kabi qadriyatlar ham keng yoritilgan.

Bu qadimiy ma'naviy meros keyinchalik islom davri pedagogikasi tomonidan o'zlashtirilib, boyitilib, mintaqa xalqlarining ma'naviy salohiyatining muhim qismiga aylandi.

So'g'd, baqtriyya va xorazm madaniyatlarida ham bilim olish, mustaqil mulohaza yuritish, hunarmandlik va san'atga e'tibor kabi qadriyatlar yuksak qadrlangan, bu esa keyingi davrlarda Sharq Renessansining poydevorini tashkil qildi. Qadimiy o'zbek xalqi an'alarida "er-xotin tenglik", "yaxshilik qilish" (xayr), "yetimni asrash", "qariyani izzat-ikrom etish" kabi axloqiy qadriyatlar avloddan-avlodga uzatilib kelgan, va bu qadriyatlar bugungi pedagogikamizning ham asosi bo'lib qolmoqda.

Sharq Renessansining oltin davri sifatida e'tirof etilgan IX–XII asrlar Movarounnahr va Xurosonda butun islom olamiga ta'sir ko'rsatgan ma'naviy-pedagogik qadriyatlar tizimining shakllangan davri hisoblanadi. Bu davrda yetishib chiqqan Abu Nasr Forobiy (873–950) o'zining "Fozil odamlar shahri" asarida insonning kamol topgan jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan ma'naviy-pedagogik qadriyatlarning yaxlit tizimini ishlab chiqdi. Forobiyning fikricha, kamolot eshigiga aql, bilim, fazilat va adolat orqali kirish mumkin, va ushbu to'rt qadriyat barcha pedagogik faoliyatning maqsad hamda mezoni hisoblanadi. Abu Rayhon Beruniy (973–1048) "Hindiston", "Qonuni Mas'udiy", "Osor ul-boqiya" asarlarida ilmiy bilimning qadrli bo'lishini, mustaqil tadqiqotning insonni yuksaklikka olib chiqishini va boshqa madaniyatlarni hurmat qilish tamoyilini ilgari surdi.

Beruniyning tolerantlik, madaniyatlararo dialog va ilmiy halollik haqidagi g'oyalari bugungi multikultural dunyoda ham alohida ahamiyatga ega. Abu Ali Ibn Sino (980–1037) "Kitob ash-shifo" va "Al-qonun fit-tib" asarlarida ilm olish, sog'lom turmush tarzi, axloqiy poklik va kasbiy mahoratning shaxs uchun muhim ekanligini chuqur asoslab berdi.

XI asrda yashagan turkiy mutafakkir Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" (Saodatga yetkazuvchi bilim, 1069) dostoni Sharqning ma'naviy-pedagogik merosida alohida o'rin egallaydi. Asar nafaqat siyosiy-falsafiy traktat, balki turkiy tildagi birinchi yirik pedagogik asar sifatida e'tirof etiladi. Yusuf Xos Hojib o'z asarida to'rt asosiy qahramon — Kuntug'di (adolat ramzi), Oyto'ldi (davlat va saodat ramzi), O'g'dulmish (aql ramzi) va O'zg'urmish (qanoat ramzi) — orqali insoniy fazilatlarining pedagogik tizimini ifodalagan. Asarda aql, bilim, adolat, halollik, sabr-toqat, kamtarlik, mehnatsevarlik kabi ma'naviy-pedagogik qadriyatlar badiiy shaklda yoritilgan. Yusuf Xos Hojib hukmdor va xalq munosabatlari, hukmdorga maslahat, oilaviy tarbiya, do'stlik va ustozlikning qadri kabi mavzularga ham keng o'rin bergan.

Asarning eng muhim pedagogik g'oyalaridan biri shundan iboratki, jamiyatning ma'naviy-axloqiy salomatligi har bir fuqaroning ichki kamoloti bilan chambarchas bog'liq.

Mazkur asar bugungi kunda ham milliy pedagogikaning eng qimmatli manbalaridan biri hisoblanadi va o'zbek maktablari o'quv dasturida munosib o'rin egallashi lozim.

Temuriylar davri (XIV–XV asrlar) o'zbek milliy ma'naviy-pedagogik qadriyatlarining yana bir oltin davri sifatida tarixga kirdi. Bu davrda Samarqand va Hirot butun Sharqning ma'rifiy va madaniy markazlariga aylangan. Mirzo Ulug'bek (1394–1449) astronomiya bilan bir qatorda ta'limning rivojlanishiga ham katta hissa qo'shdi: u Samarqand va Buxoroda madrasalar barpo etib, ularda ma'rifat va ilmning qadrini yuksaltirdi. Hirotida esa ulug' shoir va mutafakkir Alisher Navoiy (1441–1501) o'zbek tilini ilm-fan, badiiy ijod va pedagogika tilining yuksak darajasiga ko'tardi. Navoiyning "Mahbub ul-qulub", "Lison ut-tayr", "Hayrat ul-abror", "Mahzanul-asror" kabi asarlarida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarining butun tizimi badiiy-falsafiy shaklda yoritilgan. Navoiy ilm, hunar, san'at, do'stlik, sevgi, sadoqat, xokisorlik, kamtarlik kabi insoniy fazilatlarni ulug'lab, bolada ularni shakllantirishning pedagogik yo'llarini ko'rsatib berdi. Navoiyning zamondoshi va ustoz Abdurahmon Jomiy (1414–1492) ham o'zining "Bahoriston" va boshqa asarlarida tarbiya, axloq va inson kamolotining masalalarini chuqur yoritdi. Bu davrda yaratilgan ma'naviy-pedagogik qadriyatlar bugungi o'zbek milliy ta'limining muhim manbasi hisoblanadi.

So'fiylik ta'limoti o'zbek ma'naviy-pedagogik merosida alohida o'rin egallaydi. Yusuf Hamadoniy (1048–1140), Abduxoliq G'ijduvoniy (1103–1179) va Bahouddin Naqshband (1318–1389) tomonidan rivojlantirilgan Naqshbandiya tariqati "Dast ba kor, dil ba yor" (qo'l ishda, qalb yorda) tamoyilini ilgari surib, mehnat va ma'naviy kamolotning birligini ta'kidladi. Bahouddin Naqshbandning o'n bir fundamental qoidasi — "hush dar dam" (har nafasda hushyorlik), "nazar bar qadam" (qadamga nazar), "safar dar vatan" (vatan ichidagi sayohat), "xalvat dar anjuman" (jamiyatda yakkalik) va boshqalari — shaxsning ichki kamoloti, mehnatsevarlik, vatanparvarlik va ma'naviy mustahkamligini shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogika namunalari. Tasavvuf adabiyotida Mavlono Jaloliddin Rumiy, Ahmad Yassaviy (1093–1166), Sulaymon Boqirg'oniy kabi shoirlar she'riy shaklda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni xalqqa yetkazganlar. Ahmad Yassaviyning "Devoni hikmat" asari turkiy xalqlarning ma'naviy hayotida muhim o'rin tutib, oddiy xalq tilida ma'naviyat va ma'rifat sirlarini ochib berdi. Bu meros o'zbek pedagogikasida hayot tajribasiga asoslangan amaliy-axloqiy yondashuvni shakllantirdi.

XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida o'zbek milliy ma'naviy-pedagogik qadriyatlarining yangi bosqichi — milliy uyg'onish (jadidchilik) davri boshlandi. Mahmudxo'ja Behbudiy (1875–1919), Abdulla Avloniy (1878–1934), Munavvar qori Abdurashidxonov (1878–1931), Abdurauf Fitrat (1886–1938), Abdulhamid Cho'lpon (1897–1938) kabi jadid pedagoglari o'zbek xalqi ma'rifatini, milliy o'ziga xosligini va madaniy taraqqiyotini yangi sharoitda saqlashga harakat qildilar. Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" (1913) asari milliy ma'naviy-axloqiy tarbiyaning birinchi tizimli qo'llanmasi sifatida tarixga kirdi. Avloniy bu asarda 40 dan ortiq axloqiy fazilatlarni — sabr, qanoat, halollik, vatan muhabbati, ilm, hayot, do'stlik, kamtarlik kabilarni — chuqur tahlil qilib, har bir fazilatning amaliy ahamiyatini ko'rsatib berdi. Behbudiyning "Padarkush" dramasi va "Samarqand" gazetasidagi maqolalari, Fitratning "Munozara", "Sayha" va boshqa asarlarida milliy ma'naviy-pedagogik qadriyatlarining saqlash va rivojlantirish g'oyalari ifoda etilgan. Jadid pedagogikasi an'anaviy ta'limni zamonaviy ilmiy bilimlar bilan boyitish, milliy tilni rivojlantirish, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash kabi vazifalarni hal qilishga qaratilgan edi.

Mustaqillik yillarida (1991-yildan keyingi davrda) o'zbek milliy ma'naviy-pedagogik qadriyatlari tizimli ravishda tiklanib, davlat ta'lim siyosatining muhim yo'nalishiga aylandi.

Birinchi Prezident I.A. Karimovning "Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch" asari milliy ma'naviy qadriyatlarining zamonaviy talqinini ilmiy asosda yoritgan asar sifatida tarixga kirdi. Hozirgi paytda Prezident Sh.M. Mirziyoyevning ma'naviyat va ma'rifat sohasidagi Farmonlari, jumladan "Yangi O'zbekiston" strategiyasi va "O'zbekiston-2030" strategiyalari milliy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirishning huquqiy-tashkiliy asoslarini ta'minladi. O'zbek olimlari M. Quronov, O. Musurmonova, K.X. Abdullayev, Q.A. Xoshimov, B.X. Xodjayev, M.M. Hayrullayev tadqiqotlarida milliy ma'naviy-pedagogik qadriyatlarining ilmiy talqini berildi. Akademik M.M. Hayrullayevning "Uyg'onish davri va Sharq mutafakkirlari" asari Sharq Renessansi merosini ilmiy asosda yoritgan fundamental tadqiqot sifatida e'tirof etiladi. Professor M. Quronov "Pedagogika nazariyasi va tarixi" o'quv qo'llanmasida milliy pedagogika tarixining yaxlit konsepsiyasini yaratdi. O'zbekiston davlat ta'lim standartlariga milliy ma'naviy-pedagogik qadriyatlarni kiritish, o'quv dasturlarini bu meros bilan boyitish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Xulosa va Takliflar:

Milliy ma'naviy-pedagogik qadriyatlarining tarixiy shakllanish jarayonlarini va zamonaviy ahamiyatini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, o'zbek xalqining ma'naviy merosi minglab yillar davomida boy va kompleks ma'naviy-pedagogik tizim sifatida shakllangan. Avesto va zardushtiylik ta'limotidan boshlangan ezgulik tamoyillari, IX–XII asrlardagi Sharq Renessansi (Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Al-Xorazmiy), XI asrdagi Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" dostoni, Temuriylar davri (Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Mirzo Ulug'bek), so'fiylik ta'limoti (Yusuf Hamadoniy, Bahouddin Naqshband, Ahmad Yassaviy), milliy uyg'onish davri (Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvar qori, Fitrat, Cho'lpon) va mustaqillik yillarining ilmiy-pedagogik yutuqlari — bularning barchasi bir-birini boyitib, o'zbek milliy pedagogikasining yaxlit ma'naviy-falsafiy negizini tashkil etdi. Mazkur meros bugungi kunda o'zining dolzarbligini yo'qotmagan holda, yosh avlodda vatanparvarlik, milliy g'urur, ma'naviy mustahkamlik va madaniyatlararo muloqotga tayyorlik kabi muhim shaxsiy fazilatlarni shakllantirishga xizmat qilmoqda. "Yangi O'zbekiston" strategiyasi va "O'zbekiston-2030" konsepsiyasi doirasida milliy ma'naviy-pedagogik qadriyatlarni saqlash, rivojlantirish va xalqaro yutuqlar bilan uyg'unlashtirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Globalashuv va raqamli transformatsiya sharoitida milliy o'ziga xoslikni umuminsoniy qadriyatlar bilan munosib tarzda integratsiyalashtirish, an'anaviy meros bilan zamonaviy texnologiyalarning organik birikuvini ta'minlash bugungi pedagogikaning eng muhim vazifalaridan hisoblanadi. Kelgusi tadqiqotlarda milliy ma'naviy-pedagogik qadriyatlarning amaliy tatbiq metodikasini ishlab chiqish va raqamli muhitda ularni saqlash mexanizmlarini izlash istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. - Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti, 1992. – 156 b.
2. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. – 224 b.
3. Hayrullayev M.M. Uyg'onish davri va Sharq mutafakkirlari. -Toshkent: "Fan", 1971.-246 b.
4. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. – Toshkent: "Ma'naviyat", 2008. – 176 b.
5. Musurmonova O. Ma'naviy madaniyat va ijodiy tarbiya. – Toshkent: "Fan", 2016. – 212 b.
6. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: "Sharq", 2010. – 256 b.
7. Quronov M. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2015. – 278 b.
8. Rahmonov N. Qutadg'u bilig — pedagogik meros xazinasini. – Toshkent: "O'qituvchi", 1990. – 168 b.
9. Xoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. – Toshkent: "Sharq", 2005. – 288 b.
10. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig / Tarjimon va sharhlovchi Q. Karimov. – Toshkent: "Fan", 1971. – 564 b.